

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Комар – аспірант кафедри української мови Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика.

СИНЕРГІЙНА ДІЯ МОДАЛЬНИХ СМИСЛІВ У ПРОЦЕСІ ІНТЕНСІОНАЛІЗАЦІЇ ПРОЗОВОГО ДИСКУРСУ

Світлана КРИВОРУЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається синергетика дискурсно-модальної семантики, що виступає засобом втілення змісту в художньому творі. Дослідження проводиться на матеріалі творів В. Дрозда.

The article deals with the synergetic of the modal-discourse semantics as the mean of embodiment of the artistic sense. There have been examined V. Drozd's stories.

У дослідженнях теорії твору актуальним є застосування синергетичного підходу, що розглядає текст як «мовний, складний, ієрархічно організований репрезент певної змістової нелінійної цілісності» [2: 21]. У цьому напрямі виконано праці О.О. Семенець [11], Н.Л. Мишкіної [9], В. О. Піщальнікової [10], І.О. Германа [2], Г.Г. Москальчук [8] та ін.

У роботах цих науковців розкриваються такі питання, як змістова та структурна організація та самоорганізація тексту, закони його внутрішнього життя, лінгвістична синергетика поетичного ідіолекту тощо.

Запропонована стаття становить логічне продовження комплексного й системного дослідження актуальних питань текстотворення – зокрема, передбачає вивчення синергійної дії модальних смислів у процесі втілення змісту художнього дискурсу.

Застосування синергетичного підходу до вивчення змістової зв'язності прозового дискурсу передбачає дотримання принципів цілісності, системності, оскільки синергетика як «базисна методологічна настанова, самою своєю природою орієнтована на пошук спільного в різних концепціях <...>» [11: 6]. О.О. Семенець зауважує, що загальною методологічною настановою сучасної науки є принцип додатковості, сформульований Н. Бором, – для адекватного представлення об'єкта дійсності необхідно описати його принаймні у двох протилежних епістемологічних системах [11: 5].

Наше дослідження буде базуватися на здобутках логіко-філософського, логіко-семіотичного напрямів лінгвістики. Теоретичною основою вивчення текстової категорії дискурсно-модальної семантики слугуватимуть семантичні концепції логіків Р. Карнапа, О. Куайна, Г. Фреге, Дж. С. Мілля, а також філософські аспекти організації художнього твору, представлені в працях М. Фуко, М. М. Бахтіна, Ю. М. Лотмана, Ю.С. Степанова тощо.

Вивчення семантичного аспекту художнього світу прозового дискурсу передбачає використання таких логічних категорій, як інтенціонал та екстенціонал, ім'я та смисл, зміст і сигніфікат тощо.

У розкритті складних нелінійних відкритих систем віддається першорядна роль людській свідомості. Застосовуючи вищезазначені підходи, при дослідженні семантичного наповнення художнього твору будемо розглядати реальність, створену розумовою та чуттєвою сферами суб'єкта мовлення. Це свідчить про значущість логіко-філософської категорії модальності мислення та почування, яка в мові мистецького твору реалізується через дискурсно-модальну семантику дескрипцій, що співвідносяться з референтами в інтенціональному світі. При вивченні конкретного художнього твору під суб'єктом мовлення будемо розуміти оповідача прозового дискурсу, при вивченні цілісного прозового світу митця, тобто його ідіолекту, особою-мовцем будемо вважати письменника.

Про доцільність розкриття модальних смислів при вивченні змістової організації художнього твору знаходимо й у працях Л.О. Бутакової, яка трактує текст як динамічний вербально-невербальний об'єкт, створений свідомістю особистості, який у відкритій континуальній системі фіксує специфіку особистісних смислів, репрезентованих за допомогою відносно стабільної системи значень [1: 25].

Варто зазначити, що при вивченні змісту художнього твору поняття «значення» та «смисл» не варто ототожнювати. Слідом за Г. Фреге, вважаємо, що кожен об'єкт повинен мати як значення (Bedeutung), так і смисл (Sinn). Під значенням розуміють об'єкт, який

відповідає в процесі інтерпретації природної чи штучної мови будь-якому її виразу, що виступає в ролі імені. Таким об'єктом може бути як річ, так і думка про річ. Тому в логічній семантиці говорять про два види значення: екстенціональне значення – предмет чи клас предметів, які позначаються цим виразом, – та інтенціональне значення – смисл виразу [6: 185].

Дискурсно-модальна семантика прозового твору включає поняття смислу, яке реалізується через значення. Смисл слова – це конкретний зміст слова, якого воно набуває в контексті, тобто це невід'ємна частина пізнання індивідом світу. Смисл є особливою психологічною реальністю, при ігноруванні або зведенні якої до інших явищ, неможливо побудувати повну теорію ні особистості, ні свідомості, ні діяльності [7: 78].

Тому вважаємо, що смисл слова в інтенціональному світі сприяє розкриттю не лише змісту художнього твору, а й ментальності суб'єкта мовлення.

Варто зазначити, що модальні смисли, репрезентовані в художньому дискурсі, детерміновані екстралінгвальними чинниками, зокрема інтенціями автора, його концептуальною системою, комунікативною настановою тощо.

Окрім детерміністичності, системі модально-інтенціональних значень як «відкритій нелінійній нестійкій системі» [2: 38] властиві такі ознаки, як динамічність, поліваріантність, складність.

У такій складній системі впорядником виступає креативний атрактор [від лат. *attrahere* – «притягувати»], під впливом якого відбувається еволюція складної системи в часі [5: 29]. У працях В. О. Піщальникової під атрактором розуміють «... зону гармонізації симетрії та асиметрії, організації та самоорганізації тексту, зону притягування всіх елементів тексту, що дозволяє йому існувати як єдине ціле, що дає можливість перебувати йому в стані відносної стабільності й переходу до іншого стану» [3: 55].

У нашому дослідженні під креативним атрактором будемо розуміти інтенціонал (смысл, значення) художнього твору, який передбачає інтенціоналізацію референційної сфери прозового дискурсу.

Варто зазначити, що семантизація денотатів зображуваної дійсності відбувається шляхом чергування референтно прозорого та референтно затемненого контекстів, шляхом «переходу системи в інший стан» [10: 76]. Трансформація екстенціонального контексту в інтенціональний пов'язана з порушенням рівноваги модальних «смыслів» дискурсу, їх динамічністю. Тобто процес інтенціоналізації референтів мистецької дійсності та дескрипцій, які виступають на їх позначення в мові художнього твору, відбувається за стохастичним принципом.

Варто зазначити, що порушення рівноваги у вираженні дискурсно-модальної семантики виступає системотворчим чинником у формуванні сюжету художнього твору. Наприклад, в оповіданні «Три чарівні перлини» В. Дрозда головними персонажами виступають *русалка* та *лісоруб*. В образі *лісоруба* розкривається особа, яка живе за законами побутового світу, де існує лише один критерій оцінки людини – його ставлення до роботи: «*Треба невдовзі заново пройтися сокирою, – тверезо діловито вирішив лісоруб, намагаючись вислизнути з чарівних обіймів і глушачи лісові звуки навмисним гупанням чобіт*» [4: 46]. Образ *русалки* у творі є персоніфікованим, у ньому втілено риси людини духовно збагаченої, для якої найвищою оцінкою є ставлення до світу природи: «*Траву не годиться рвати, їй дуже боляче. Геї, сестрички, постелимо на возі свої коси...*» [4: 42]. Таким чином, через учинки та мислення *лісоруба* розкривається модальна семантика *впевненості* та *необхідності* з погляду **об'єктивних** законів життя зображуваного світу. Через діалог *русалки* з *лісорубом* розкривається **суб'єктивно-волюнтативний зміст деонтичної модальності**, який реалізується в семантиці *прагнення, хотіння*.

Зустріч *лісоруба* з *русалкою* призводить до біфуркації [від лат. *bifurcus* – «роздвоєний»] розумової та чуттєвої сфер свідомості головного героя: «*Але ж як тоді жити? Як? <...> Коли й справді так, по землі кроку не ступиш. Я ж не дух, не з туману там різного, я їсти мушу, я в тілі...*» [4: 50]. Це виявляється в зміні дискурсно-модальної семантики, зокрема інтенціональне значення **впевненості**, **потреби** епістемічно-деонтичного модального комплексу трансформується в інтенціональне значення **невідомого**, **можливого**, **необхідного**

епістемічно-алетично-деонтичного модального комплексу. Зміна дискурсно-модальної семантики сприяє інтенціоналізації референційного змісту. З погляду логічної семантики, тут можна вбачати «розтяжку інтенції», оскільки загострення уваги реципієнта на внутрішньому стані головного героя передбачає розкриття інтенціоналу прозового дискурсу.

Наступним синергетичним принципом, що забезпечує цілісність художнього твору, його семантичну та структурну зв'язність є когерентність. У процесі інтенціоналізації референтної дійсності вона виявляється в синергійній [від грец. *synergos* – який діє разом] дії модальних смислів дискурсу, оскільки трансформація одного дискурсно-модального комплексу в інший із зміною інтенціонального значення забезпечує перехід референтно непрозорого контексту в референтно прозорий, що сприяє розкриттю інтенціоналу художнього твору. Крім того, як правило, інтенціональний контекст прозового дискурсу розкривається за допомогою не одного функціонально-семантичного дискурсно-модального поля, а взаємодії декількох ФСДМ полів.

Варто зазначити, в сучасній модальній логіці до кола модальних відносять епістемічні, деонтичні, аксіологічні та алетичні значення. Тому в художньому дискурсі представлено **епістемічне** ФСМП, **деонтичне** ФСМП, **алетичне** ФСМП, **аксіологічне** ФСМП, взаємодія значень яких передбачає розкриття інтенціоналу прозового дискурсу.

У нашому дослідженні синергійна дія модально-інтенціональної семантики вивчена в оповіданнях «Парость», «Солодке літо» В. Дрозда. Так, у творі «Парость» інтенціонал прозового дискурсу розкривається через трансформацію дискурсно-модальної семантики в такій послідовності: **деонтично-аксіологічно-епістемічний модальний комплекс – епістемічно-алетично-деонтичний – темпорально-просторовий – епістемічно-деонтично-аксіологічний модальний комплекс**.

Під деонтично-аксіологічно-епістемічною дискурсно-модальною семантикою розуміємо первинну картину світу суб'єкта мовлення, який є головним героєм твору. Його світоглядні позиції, репрезентовані через інтенціональне значення **вседозволеності, бажаності** деонтичного ФСДМ поля: «<...>Семен обминає зеленого вусика, а я навмисне ступаю на вусате плетиво – розчавлене стебло приємно хрускотить <...>» [4: 56].

Тут спостерігаємо перцепцію непізнаного та його інтенціоналізацію, таким чином, відбувається зміна модальної семантики дискурсу з деонтично-аксіологічно-епістемічної зі значенням **переконливості, бажаності, байдужості** в семантику **незнання, неможливості, заборони** епістемічно-алетично-деонтичного модального комплексу. У процесі інтенціоналізації **незнаного** референційного змісту важливу роль відіграє темпорально-просторова модальність, яка вимірюється не перебігом певного проміжку часу, а несподіваною подією, яка є кульмінаційною в художньому творі. Зокрема, в оповіданні «Парость» В. Дрозда цей процес виявляється в тому, що головний герой опиняється поряд із людиною, яка має інші світоглядні позиції: «<...> Семен обминає зеленого вусика, а я навмисне ступаю на вусате плетиво – розчавлене стебло приємно хрускотить. Семен озирється, піднімає гарбузове огудиння і заносить його вбік, між куців картоплі <...>» [4: 56], «<...>Люблю, коли росте...», «А хай зацвіте та качани виростуть – увесь хутір задивлятиметься. Бо то ж саме посіялося, ніби з неба впало...» [4: 59].

Унаслідок інтенціоналізації референційного змісту відбувається трансформація модальної семантики дискурсу, яка виявляється в розв'язці художнього твору. На нашу думку, інтенціональне значення **незнання** епістемічного ФСДМ поля через акцентування темпорально-просторового ФСДМ поля вона змінюється на аксіологічно-епістемічно-алетично-деонтичний модальний комплекс, оскільки **незнане** стає **відомим** та **цінним**, а **неможливе – необхідним** та **обов'язковим**. Виявляється ця зміна в діях зовсім іншої якості. Так, в оповіданні «Парость» головний герой отримує задоволення (**аксіологічна модальна семантика**) від **споглядання** на квітучу кукурудзу (**епістемічна модальна семантика**), яку він зумів зберегти від непогоди (**деонтично-алетичний модально-інтенціональний комплекс**): «Я зачаровано дивлюся на кукурудзу: в ніжній рожевості сходу стебло випростало струнку китицю – кукурудза зацвіла. На тонких галузках, ніби дитячих пальчиках, маленькі жовтаві квіти – сонячні бризки крізь купіль дощової роси» [4: 75].

Отже, розкриття інтенціонального світу, репрезентованого в художньому творі, відбувається через трансформації дискурсно-модальної семантики різних ФСДМ полів.

Проведений аналіз показав, що прозовий дискурс виступає складною відкритою нелінійною системою, інтенціонал (зміст, смисл) якої розкривається шляхом когерентності смислових компонентів художнього твору. При цьому в процесі інтенціоналізації референтної дійсності першорядна роль належить динамічності, поліваріантності й узгодженості модальних смислів різних ФСДМ полів, представлених у мові художнього твору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бутакова Л. О. Динамическая когнитивная модель речевой деятельности автора // Лингвосинергетика: проблемы и перспективы / отв. ред. В. И. Пищальникова. – Барнаул: Изд. ААЭП, 2001. – С. 23 – 29.
2. Герман И. А. Лингвосинергетика: Монография. Барнаул: Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2000.–168 с.
3. Герман И. А. Пищальникова В. А. Введение в лингвосинергетику: Монография.–Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1999.–130 с.
4. Дрозд В. Білий кінь Шептало: Оповідання. – К.: Рад. письменник, 1969. – 285 с.
5. Залевская А.А. Текст и его понимание. – Тверь: Тверской гос. ун-т, 2001. – 178 с.
6. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник/ Отв. ред. Д.П. Горский. – Изд. 2-е, испр. и доп.–М.: Наука, 1975.–720 с.
7. Леонтьев Д. А. Психология смысла: принципы, структура и динамика смысловой реальности. – М., 1999.
8. Москальчук Г. Г. Структурная организация и самоорганизация текста. – Барнаул, 1998.
9. Мышкина Н. Л. Внутренняя жизнь текста. – Пермь, 1998.
10. Пищальникова В. А. Значение слова как синергетическая система // Лингвосинергетика: проблемы и перспективы / отв. ред. В. И. Пищальникова. – Барнаул: Изд. ААЭП, 2001. – С. 71 – 84.
11. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.
12. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Криворученко – здобувач кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: лінгвістика тексту, логічний аналіз мови.

ХИТРИСТЬ ЯК СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ МУДРІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Тетяна КРИЖАНОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена аналізу внутрішньої організації лексичної одиниці хитрість як складової концепту мудрість в українській мові, а також дослідженню безпосередніх зв'язків даної лексики з іншими одиницями.

The article deals with the analysis of the structure of the word slyness as a constituent of the concept wisdom in the Ukrainian language. The direct contacts of the above-mentioned lexeme with other language units are described.

Характерною рисою сучасної лінгвістики є вивчення мови у тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, пізнанням навколишньої дійсності та її практичної діяльності. Тому на перший план виступає вивчення мови з урахуванням мовної особистості. Людина не просто пізнає світ, вона живе в ньому. Завдяки цьому в мові знаходить своє вираження не лише об'єктивна дійсність, а й сама людина. Тому особливе значення надається проблемі співвідношення мови та мислення, а також виявленню закономірностей утворення абстрактних концептів і їхньому вираженню в семантичних просторах різних мов.

Семантичний опис концептів дає уявлення про поняття, яке існує у свідомості носіїв культури і яке є вираженим у певних мовних стереотипах. Ними можуть виступати як слова, так і словосполучення. І кожне таке поняття говорить особливою мовою, що оперує власним синтаксисом, лексиконом, фразеологією і що відкриває доступ до відповідного поняття. Таким описом „особливих мов” для інтерпретації концептів користувалися філософи. Проте, на думку Н.Д.Арутюнової, у лінгвістів є більше можливостей досконаліше розробити його методіку. Перспективи таких досліджень полягають у виявленні семантичних моделей головних концептів у світогляді людини, які реалізуються в їхніх „мовах”. Процес формування „особливих мов” концептів складається з трьох компонентів: „...1) набір атрибутів, що вказують на належність до певного концептуального поля; 2) визначення, зумовлені місцем у системі цінностей; 3) функції в житті людини” [1: 4]. Третій компонент є